OILADA FARZANDLAR TARBIYASIGA INNOVATSION YONDASHUVNING DOLZARBLIGI VA AHAMIYATI

Qurbonov Boboxo‘ja Nizomovich
Buxoro viloyati Buxoro tuman kasb –hunar maktabi
Yoshlar bilan ishlash bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Maqolada oila va uning asosini tashkil qiluvchi mexanizmlar, ta’lim-tarbiya qadriyatlari, bola va uning oiladagi ahamiyati atroflicha yoritib berilgan va ilmiy jihatdan asoslantirilgan.

Kalit so‘zlar: Insonyat, taraqqiyot, psixologik munosabat, ijtimoiy xulq, “men”, referent guruh.

Аннотация:В статье подробно и научно обоснованы семья и ее основные механизмы, воспитательные ценности, ребенок и его значение в семье.

Ключевые слова: Человечество, развитие, психологическая установка, социальное поведение, «Я», референтная группа.

Annatation: In the article, the family and its basic mechanisms, educational values, child and his importance in the family are detailed and scientifically substantiated.

Key words: Humanity, development, psychological attitude, social behavior, "I", reference group.

Insoniyat taraqqiyotining har qanday davrida ham shaxs kamolotida tarbiya muhim omil hisoblangan va shunday bo‘lib qolishi tabiiy jarayondir. Bugungi kunga kelib farzandlarimizga yondashuvimizda o‘zgachalik ruh aks etmoqda va bu mezonlarga e’tiborli bo‘lishimiz davr talabidir. Jumladan: farzandning o‘ziga xos bo‘lgan individualligini hisobga olish lozimligi, har bir yosh va jins xususiyatlarining tafovutlanishi, yashash uchun sharoitning tobora yaxshilanishini xohlash ishtiyoqi, axborot vositalari orqali olinayotgan ma’lumotlarning hayotiyligiga intilishning orta borayotganligi va hakozo shu kabi e’tibor talab omillar mavjudki, har bir oila a’zosini masuliyatliligini oshirishga undaydi. Har bir yosh davri o‘zining fiziologik va psixologik tomonlari bilan boshqa yosh davridan farqlanadi. Aynan hozirgi davrimizda esa axborot oqimining shiddat bilan kirib kelishi va har bittasini tahlil qilmasdanoq qabul qilayotgan yoshlar sonining orta borayotganligi har qanday tarbiyachini shoshirtirib qo‘ymoqda. O‘z fiziologik rivojlanish davriga mos bo‘lmagan xatti-harakatlar va o‘zgacha psixologik munosabatlarning namoyon bo‘layotgani tarbiyaga noan’anaviy yondashish lozimligidan darak bermoqda.

Bu kabi o‘zgarishlar jarayonida aybdorni axtarishgina emas, balki vaziyatni yechimini topish dolzarbdir. Har bir tug‘ilgan farzand tabiiy individuallikka egalar, lekin ularni qurshab turgan ijtimoiy muhitning ta’siridan kuchli ta’sirlanishi tabiiy. Mana shu ta’sirlanish maskanlariga yoppasiga e’tibor qaratishimiz natijasidagina farzandlarga o‘z ijobiy ta’sirimizni o‘tkazishimiz mumkin. Shaxs ijtimoiy xulqiga turli tashqi kuchlar ta’sir qiladi: siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy, ma’naviy, axloqiy va boshqalar. Bu ta’surotlar mohiyatan aslida jamiyat a’zolari bo‘lmish shaxslar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning ayrim alohida yo‘nalishlarini belgilab beradi. Shunday qilib, shaxs turli ijtimoiy munosabatlar tizimi ta’sirida bo‘ladi va ko‘plab ijtimoiy institutlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, shaxsdagi turli g‘oyalar, fikrlar va mafkura mafkuraviy munosabatlar tizimi ta’sirida shakllanib, ular bevosita oila, bog‘cha, maktab, boshqa o‘quv va tarbiya muassasalari orqali ongga singdiriladi. Agar bu ta’sir uning e’tiqodi darajasida ko‘tarilsa va unda yana yangidan - yangi fikrlar va g‘oyalarning paydo bo‘lishi, o‘sishiga olib kelsa, shaxs taraqqiyoti jarayonida shunday faoliyat sohasini tanlaydiki, o‘z qobiliyatlari, malaka va ko‘nikmalarini rivojlantira borib, ziyoli sifatida yoki o‘qituvchi yoki vrach, yoki olim, kashfiyotchi, muhandis bo‘lib, elu - yurtiga xizmat qiladi. Iqtisodiy munosabatlar ham shaxs ongi va uning insoniy xususiyatlari shakllanishida katta rol o‘ynaydi. Masalan, yangicha iqtisodiy o‘zgarishlar, bozor, raqobat va shunga o‘xshash

yangiliklar har bir shaxsning moddiy boyliklar va ularga bo‘lgan shaxsiy munosabatlarida aks etib, uning iqtisodiy ongi, tafakkuri va iqtisodiy xulqi normalarini belgilaydi.

Har bir alohida shaxs jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan va qabul qilingan ijtimoiy normalar va sanksiyalarni u yoki bu ijtimoiy rollarni bajarishi mobaynida xulqida namoyon etadi. Bu rol uning uyga borgach bajaradigan “farzandlik” roli talab va imtiyozlaridan farq qiladi. Ya’ni, shaxsning o‘ziga xosligi va qaytarilmasligi u bajaradigan turli-tuman ijtimoiy rollarning xarakteridan kelib chiqadi. Shunga ko‘ra, kimdir “tartibli, ba’mani, fozil, axloqli va odobli” deyilsa, kimdir - be’mani, bebosh, o‘zgaruvchan, ikki yuzlamachi degan hayotiy mavqega ega bo‘lib qoladi.

Hayotda shaxs bajaradigan ijtimoiy rollar ko‘pligi sababli ham, turli vaziyatlardagi uning mavqei ham turlicha bo‘lib qoladi. Agar biror rol shaxs ijtimoiy tasavvurlari tizimida uning o‘zi uchun o‘ta ahamiyatli bo‘lsa (masalan, talaba roli), u boshqa rollarni unchalik qadrlamasligi va oqibatda, o‘sha vaziyatda boshqacharok, noqulay va noboproq mavqeni egallab qolishi mumkin. Qolaversa, rollarning ko‘pligi ba’zan rollar ziddiyatini ham keltirib chiqarishi mumkinki, oqibatda - shaxs ichki ruhiy qiyinchiliklarni ham boshdan kechirishi mumkin. Masalan, sirtdan tahsil olayotgan talaba yakuniy nazorat paytida ishlab turgan korxonasiga tekshiruv kelishi va uning faoliyatini tekshirayotganligini bilib, ruhiy azobga tushadi - bir tomondan, talabalik va uning talablari, ikkinchi tomondan - kasbdoshlar oldida uyalib qolmaslik uchun har kuni ishxonaga ham borib kelish. Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat va bozor munosabatlari sharoitidagi raqobat muhiti shaxsdan bir vaqtning o‘zida qator qobiliyatlar va malakalarni talab qilmoqdaki, ayniksa, yoshlar o‘zgaruvchan sharoitlarga tezroq moslashish uchun ba’zan bir-biriga zid xislatlarni ham xulqda namoyon qilishga majbur bo‘lishmoqda. Masalan, yosh oila boshligi, talaba, ota - onalarga moddiy jihatdan qaram bo‘lmaslik uchun, bir vaqtning o‘zida ham itoatkor, intizomli talaba va ishdan keyin esa - chaqqon va uddaburon, tadbirkor, tijoratchilik bilan shug‘ullanishga majbur bo‘lishi mumkin. Bu holat tabiiy, shaxsdan kuchli iroda, doimiy intiluvchanlik va o‘z ustida muttasil ishlashni talab qiladi. Shaxsning o‘z - o‘zini anglashi, bilishi va o‘z ustida ishlashi avvalo uning diqqati, ongi bevosita o‘ziga, o‘z ichki imkoniyatlari, qobiliyatlari, hissiy kechinmalariga qaratilishini taqozo etadi. Ya’ni, ijtimoiy xulq - shaxs tomonidan uni o‘rab turgan odamlar, ularning xulq-atvorlariga e’tibor berishdan tashqari, o‘zining shaxsiy harakatlari, ularning oqibatlarini muntazam tarzda tahlil qilib borish orqali, rollarni muvofiqlashtirishni ham taqozo etadi. Demak, har bir inson o‘zini, o‘zligini kanchalik aniq va to‘g‘ri bilsa, tasavvur qilolsa, uning jamiyat normalariga zid harakat qilish ehtimoli ham shunchalik kam bo‘ladi, ya’ni u tarbiyalangan bo‘ladi. O‘z-o‘zini anglash, o‘zidagi mavjud sifatlarni baholash jarayoni ko‘pincha shaxs tomonidan og‘ir kechadi, ya’ni inson tabiati shundayki, u o‘zidagi o‘sha jamiyat normalariga to‘g‘ri kelmaydigan, no’maqul sifatlarni anglamaslikka, ularni “yashirishga” harakat qiladi, hattoki, bunday tasavvur va bilimlar ongsizlik sohasiga chiqariladi. “Men” - obrazining ijobiy yoki salbiyligida yana o‘sha shaxsni o‘rab turgan tashqi muhit, o‘zgalar va ularning munosabati katta rol o‘ynaydi. “Men” - obrazi asosida ham bir shaxsda o‘z-o‘ziga nisbatan baholar tizimi shakllanadiki, bu tizim ham obrazga mos tarzda har xil bo‘lishi mumkin. O‘z-o‘ziga baho nafaqat haqiqatga yaqin (adekvat), to‘g‘ri bo‘lishi, balki u o‘ta past yoki yuqori ham bo‘lishi mumkin.

O‘z-o‘ziga bahoning past bo‘lishi ko‘pincha atrofdagilarning shaxsga nisbatan qo‘yayotgan talablarining o‘ta ortiqligi, ularni uddalay olmaslik, turli xil e’tirozlarning doimiy tarzda bildirilishi, ishda, o‘qishda va muomala jarayonidagi muvaffaqiyatsizliklar oqibatida hosil bo‘lishi mumkin. Bunday o‘smir yoki katta odam ham, doimo tushkunlik holatiga tushib qolishi, atrofdagilardan chetroqda yurishga harakat qilishi, o‘zining kuchi va qobiliyatlariga ishonchsizlik qayfiyatida bo‘lishi bilan ajralib turadi va bora-bora shaxsda qator salbiy sifatlar va hatti-harakatlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Hattoki, bunday holat suitsidal harakatlar, ya’ni o‘z joniga qasd qilish, real borligidan “qochishga” intilish psixologiyasini ham keltirib chiqarishi mumkin.O‘z-o‘ziga baho o‘ta yuqori ham shaxs xulq-atvoriga yaxshi ta’sir ko‘rsatmaydi. Chunki,

u ham shaxs yutuqlari yoki undagi sifatlarning boshqalar tomonidan sun'iy tarzda bo‘rttirilishi, noo‘rin maqtovlar, turli qiyinchiliklarni chetlab o‘tishga intilish tufayli shakllanadi. Ana shunday sharoitda paydo bo‘ladigan psixologik holat "noadekvatlilik effekti" deb atalib, uning oqibatida shaxs hattoki, mag‘lubiyatga uchraganda yoki o‘zida nochorlik, o‘quvsizliklarni sezganda ham buning sababini o‘zgalarda deb biladi va shunga o‘zini ishontiradi ham. Ya'ni, nimaiki bo‘lmasin, aybdor o‘zi emas, atrofdagilar, sharoit, taqdir aybdor. Demak, o‘z-o‘ziga baho realistiq, adekvat, to‘g‘ri bo‘lishi kerak. Realistik baho shaxsni o‘rab turganlar - ota-ona, yaqin qarindoshlar, pedagog va murabbiylar, qo‘ni-qo‘shni va yaqinlarning o‘rinli va asosli baholari, real samimiy munosabatlari mahsuli bo‘lib, shaxs ushbu munosabatlarni ilk yoshligidanoq xolis qabul qilishga, o‘z vaqtida kerak bo‘lsa to‘g‘rilashga o‘rgatilgan bo‘ladi. Bunda shaxs uchun ibratli hisoblangan insonlar guruhi - referent guruhning roli katta bo‘ladi. Chunki biz kundalik hayotda hammaning fikri va bahosiga quloq solavermaymiz, biz uchun shunday insonlar mavjudki, ularning hattoki, oddiygina tanbehlari, maslahatlari, hattoki, maqtab turib bergan tanbehlari ham katta ahamiyatga ega. Bunday referent guruh real mavjud bo‘lishi (masalan, ota-ona, o‘qituvchi, ustoz, yaqin do‘stlar), yoki noreal, hayoliy (kitob qahramonlari, sevimli aktyorlar, ideal) bo‘lishi mumkin. Shuning uchun yoshlar tarbiyasida yoki real jamoadagi odamlarga maqsadga muvofiq ta'sir yoki taz'yiq ko‘rsatish kerak bo‘lsa, ularning etalon, referent guruhini aniqlash katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘ladi. Mustaqillik sharoitida mamlakatimiz yoshlari ongiga milliy qadriyatlarimiz, vatanparvarlik, adolat va mustaqillik mafkurasiga sadoqat hislarining tarbiyalanishi, tabiiy, har bir yosh avlodda o‘zligini anglash, o‘zi mansub bo‘lgan halq va millat ma'naviyatini kadrlash hislarini tarbiyalamoqda. Bu esa, o‘sha yuksak o‘z-o‘zini anglashning poydevori va muhim shakllantiruvchi mexanizmidir. Demak, o‘z-o‘zini baholash - o‘z-o‘zini tarbiyalashning muhim mezonidir. O‘z-o‘zini tarbiyalash omillari va mexanizmlariga esa, quyidagilar kiradi:

- o‘z-o‘zi bilan muloqot (o‘zini tarbiya ob'ekti sifatida idrok etish va o‘zi bilan muloqotni tashkil etish sifatida);
- o‘z-o‘zini ishontirish (o‘z imkoniyatlari, kuchi va irodasiga ishonish orqali, ijobiy xulq normalariga bo‘ysundirish);
- o‘z-o‘ziga buyruq berish (tig‘iz va ekstremal holatlarda o‘zini qo‘lga olish va maqbul yo‘lga o‘zini chorlay olish sifati);
- ichki intizom - o‘z-o‘zini boshqarishning muhim mezoni, har doim har yerda o‘zining barcha harakatlarini muntazam ravishda korreksiya qilish va boshqarish uchun zarur sifat.

Umumiy xulosa shundan iboratki, har bir davrda tarbiyada albatta shaxsning individualligi, oilasi va tarbiya maskanlari hamda referent guruh a'zolarining o‘zaro ta'sirini hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan axborot davrida esa, axborotlardan foydalanish madaniyatini ham qo‘shib olib borishga to‘g‘ri kelmoqda. Chunki, aksariyat yoshlarimizda axborotlar oqimining ko‘pligi va ulardan o‘z o‘rnida keragini ajrata olmaslik natijasida va ortiqcha ta'sirlanish oqibatida tarbiyasidagi namoyon bo‘layotgan noodatiy xulq-atvorlarga ham duch kelinmoqda. Shu boisdan har lahzada tarbiyaga bo‘lgan e'tibor yanada kuchaytirilishi va hamjihatlikdagina farzandlarimizni istalgancha barkamollikka yetaklashimiz mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. G‘oziev E.G. Umumiy psixologiya. Darslik.T. 2010. 544 b.
2. G‘oziev E.G. Ontogenez psixologiyasi.T. 2010. 360 b.
3. Ochilova G.O. va boshqalar. Pedagogika. Psixologiya. O‘quv qo‘llanma. T.: 2019.
4. www.psychology.net.ru